

נתקבלו במערכת

אבני דרך. חלק יח. שאלות ותשובות שהזמן גרמן בארבעת חלקי שולחן ערוך. אלחנן נפתלי פרינץ. ירושלים, תשפ"ג. 758 עמ'. (9998679-02)

כך נוסף עב-כרס בסדרה המיוחדת-במינה 'שו"ת אבני דרך', ובו 206 תשובות קצרות וארוכות בנושאים שונים ומגוונים, ועוד סימן אחד ארוך, סי' רז, הכולל כחמישים עמודים, ובו הערות והשלמות ותגובות על הכרכים הקודמים מתלמידי חכמים מכל גווי עולם התורה, וגם הוספות של המחבר עצמו לכל חלקי הסדרה. למשל, בכרך ח סי' שסג וכן בכרך יד סי' רלז דן המחבר בשאלה אם יוצאים ידי חובת שתיית ארבע כוסות בליל הסדר בשתייה בעזרת קשית, והוא מביא שם כמה פוסקים שהתירו זאת רק בדיעבד. בהשלמות בכרך זה הוסיף המחבר שישה מקורות נוספים הדנים בעניין, והמסקנה היא ששתייה בעזרת קשית אינה שתייה 'דרך חירות', ולכן אינה ראויה לכתחילה. אולם האמת שלענ"ד הגדרת 'דרך חירות' אינה כל כך ברורה - גם אנשים מכובדים שותים בסעודות מכובדות מנות אחרונות מסוימות, או גביע של משקה חריף עם קרח ופרוסת לימון למשל, או סוגים של גלידות רכות, בעזרת קשית מתאימה, וזה תלוי במנהג המקום. לכן נראה פשוט שחולה או זקן או מי שידיו רועדות, שהפתרון של שתיית ארבע הכוסות בעזרת קשית יקל עליהם מאוד, ראוי להם לנהוג כך לכתחילה, תוך הקפדה שהם ישתו רוב רביעית לפחות בפעם אחת. יישר כוחו של הרב פרינץ החרוץ, שמועיל הרבה לעם ישראל במאות פסקי ההלכה השנתיים שלו, נוסף לעבודתו החינוכית והתורנית. בימים אלו הוא גם שולח לכל דורש קובץ ובו מפתח מפורט לכל חלקי הסדרה הזו, תועלת עצומה למבקשי תשובה.

אדרת אליהו השלם. ביאורי רבינו אליהו מוילנא על התורה. ע"פ כת"י ודפו"ר עם מבואות, מקורות, ביאורים והערות. מהדיר: הרב יאיר אבידן. ירושלים, מוסד הרב קוק, תשפ"ג. שלושה כרכים. (6526231-02)

מהדורה מפוארת של דברי הגר"א על התורה הבלולים מפשט ורמז ודרש וסוד כשהם מוגהים ומתוקנים ומסודרים, בתוספת הפירוש 'באר אברהם' מאת בנו, והפירוש 'באר יצחק השלם' מאת תלמיד-תלמידו רבי יצחק אייזיק חבר, עם תוספות מדפוסים ומכתבי יד, בהם קיצור המכילתא לפרשת משפטים, הערות הגר"א על הסמ"ג הלכות עבדים ועוד, עם הערות מחכימות ומאלפות. קיים ויכוח עתיק, מאז ההדפסה הראשונה של הספר 'אדרת אליהו' שש שנים אחרי פטירת הגר"א, אם כולו יצא מתחת ידי הגר"א - או שבניו ותלמידיו הוסיפו בתוך דבריו הבהרות ופירושים משלהם, ובמבוא ובהערות מנסה המהדיר לעשות סדר בפרשה הזו. בולט שבפרשות הקשות של ויקרא המהדיר, בנו של ראש ישיבת שעלבים לשעבר הרב אברהם משה אבידן זצ"ל ותלמיד חכם חשוב בזכות עצמו, מרחיב מאוד בהסבריו, כך שהם מפרנסים את רוב העמוד, ויש בהם עושר רב של ביאורים והערות והפניות כולם סביב לדברי רבינו הגר"א. יישר כוחו ושל מוסד הרב קוק על סדרת ספרי ביאורי הגר"א על המקרא שיצאת לאור על ידם ומוסיפה אור גדול בעולם.

אורות משפט. חלק ו. שאלות ותשובות, פסקי דין ומאמרים. יצחק צבי אושינסקי. ירושלים, תשפ"ג. שסב עמ'. (02-6540106)

לאחר שנים רבות של לימוד בישיבת חברון - כנסת ישראל, פרסום ספרים רבים ומילוי תפקיד של דיין בהצלחה רבה, הרב אושינסקי משמש עתה כאחד מאבות בתי הדין בבית הדין הרבני בירושלים, וממשיך גם להפיץ את תורתו בכתב. בכרך זה כשישים סימנים, חלקם פסקי דין, חלקם תשובות לשאלות שנשאל בכל חלקי השו"ע, חלקם תגובות על ספרי אחרים, וכן כמובן בירורי הלכה בנושאים שונים. הוא עוסק למשל בשאלה המורכבת של המעמד ההלכתי של תינוק שנולד מביצית שנתרמה מאשה לא ידועה, בסוגים שונים של כפיית גירושין על פי החוק הנוהג בארצות שונות שמעוררים ספק שמא הגט נחשב 'גט מעושה', דן איך לנהוג בעניין חיסון ילדים להורים גרושים כנגד נגיף הקורונה כאשר אחד מההורים מתנגד לחיסון, וגם דן בשאלות על הגבול ההלכתי-רעיוני - כמו האם גם מי שנפל ומת בזמן ריצה למקלט נחשב הרוג על קידוש השם, מתי מותר לדחות נישואין בגלל שיקולים משפחתיים, האם עדיף ללמוד תורה דווקא עם חברותא, מהי 'ברית' הנישואין, המשמעות הרעיונית של ימי השבע-ברכות, ועוד. הרב אושינסקי כותב את דבריו בסגנון נעים וקליט גם כאשר מדובר בעיון למדני עמוק, ומסקנותיו ברורות וחדות.

אחרית דבר. צוואות יהודיות מהאימפריה העות'מאנית. ירון בן נאה. ירושלים, מרכז דינור ומרכז שזר, תשפ"ג. 559+8 עמ'. (www.shazar.org.il)

607 צוואות וחלקי צוואות מקהילות המזרח שנכתבו במהלך מאות השנים האחרונות אסף פרופ' בן נאה מתוך דפוסים וכתבי יד וספרות השו"ת וספרי שטרות ועוד, כחומר ללמדנים וחוקרים שירצו להבין מתוכן את מצבם הרוחני והתרבותי והכלכלי והמשפחתי של יהודי קהילות המזרח בתקופה הארוכה הזו. כל צוואה היא תמונת-מצב מעשית ורגשית של המצפה בשעת כתיבתה, בין אם מדובר על צוואה מתוכננת מראש או על צוואה שכותב אדם הנוטה למות, ואפשר ללמוד ממנה, נוסף על הגדרות הלכתיות ועל כללים ממוניים וענייניים הקדשות והלכות תנאים, גם על הקשרים בין בני המשפחה המצומצמת והמורחבת, על היחסים והרגשות בין בני הזוג (כולל הבעת רצונם לעיתים שבן הזוג יינשא - או לא יינשא - לאחר מותם), על יחסי הורים וילדיהם, על מעמד הנשים והבנות, על היחס למוות, וגם על ענייני אמונות ודעות ועוד. המחבר אסף וביאר ותרגם וסיידר ומיפתח את האוצר הבלום הזה, והייתה זו עבודת נמלים. בולטת בספר צוואת רבי חיים חזקיה מדיני זצ"ל בעל 'שדי חמד' שנדפסה בראש כרך י"ד של חיבורו, שנוסף על כך שהיא הגדולה ביותר בספר ומפרנסת כשלושים עמודים - היא מאירה את היחסים המיוחדים בינו לבין תלמידיו ובני משפחתו והקהילות שבהן שירת, אותם הוא זוכר ואליהם הוא מתייחס בצוואתו המפורטת. מפתחות בהירים ורחבים חותמים עבודת ענק זו.

אמרכל. הלכות המועדים. מאת מחבר שלא נודע שמו, בן דורם ומקומם של מהר"ם מרטנבורג ותלמידיו. מהדורה חדשה ומתוקנת ע"פ כתי"ה והדפוסים עם מבוא, הערות, הפניות וצינונים, שינויי נוסחאות ונספחים. מהדיר: הרב עמיחי כנרתי. שעלבים, מכון שלמה אומן, תשפ"ג. 23+קסח עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

ספר אמרכל נכתב בתקופת רבותינו הגדולים מהר"ם מרטנבורג ורבינו פרץ מקורביל, אך לא הגיעו לידינו אלא חלקים ממנו. הספר שיצא לאור עתה מורכב משלושה שרידים של החיבור השלם העוסקים בהלכות המועדים, שנדפסו רובם רק בדורות האחרונים, ויוצאים כעת על ידי מכון שלמה אומן במהדורה מתוקנת ע"פ כתי"ה ועם הערות וצינונים וביאורים ונספחים. לא ידוע שמו של המחבר, וקשה לזהות אותו עם אחד מתלמידי מהר"ם הידועים. מקום מושבו היה קרוב לוודאי במגנצא, שכן הוא מעיד בספריו פעמים רבות על מנהגי עיר זו, וכן מביא הרבה דברים מרבי ברוך בעל ספר החכמה מגדולי חכמי מגנצא בדור שלפניו. הספר נקרא על שם התואר שבו כונה הממונה על ההקדשות במקדש, וברש"י פסחים נז, א כתב שפירוש אמרכל הוא "אמר כולו, על פיו נחתך כל צורך הקדש", וכנראה הספר השלם עסק בנושאים הלכתיים רבים. מתוך ספר אמרכל הגיעו לידינו שלושה נושאים: הלכות יין נסך (נדפסו מכת"י בתוך ספר היובל לרד"צ הופמן זצ"ל "לדוד צבי", ברלין תרע"ד), הלכות המועדים שנמצאים לפנינו מתוך שלושה מקורות (כמובא לקמן), וחלק נוסף שעדיין לא נדפס הכולל הלכות שחיטה ובדיקה. המחבר עצמו כתב פעם "פירשתי במנהגי ערב שבת", ופעם "כתבתי לעיל בהלכות ברכות של מהר"ם ז"ל", וגם "ובסוף מסכת שמחות כתבתי". נמצאים בספר הרבה מובאות מראשוני אשכנז כמו רבנו ברוך ממגנצא בעל ספר החכמה שספרו לא הגיע לידינו, הרוקח, הראב"ן ונכדו הראב"ה ועוד. ספר אמרכל מוזכר ומצוטט כמה פעמים אצל אחרוני ראשוני אשכנז, בהם המהרי"ל והאגור ועוד. ספרנו אמרכל הלכות המועדים כולל למעשה שלושה חלקים - לקט הלכות מועדים מתוך ספר אמרכל מכת"י, הלכות פסח כנראה בלשון המחבר עצמו, ולקט של הלכות מועדים מתוך ספר אמרכל שציטט הלבוש על או"ח, שברשותו היה ספר אמרכל הלכות מועדים על קלף, ויש בו כמובן חפיפות אבל גם הוספות ושינויים חשובים. הכל סודר והוער ובואר, ונוספו נספחים ומפתחות, כיד ה' הטובה על מהדיר הספר הרב עמיחי כנרתי, חוקר ותיק במכון שלמה אומן ור"מ בכיר בשיבת ההסדר באיתמר שבשומרון.

אס"א. כתב עת שפיט לרפואה, אתיקה והלכה. חוברת קכה-קכו, מרחשון תשפ"ג [לב א-ב]. העורך: הרב ד"ר מרדכי הלפרין. ירושלים, מכון שלזינגר ליד שערי צדק, תשפ"ג. 238 עמ'. (assia@medethics.org.il)

גיליון נוסף מלא וגדוש של כתב העת המרכזי בעולם לענייני רפואה והלכה, שבכל עמוד שבו ניכרת טביעת ידו של העורך, מורי וידידי ר"מ הלפרין שליט"א. מאה ומשהו העמודים הראשונים, כמעט חצי גיליון, עוסקים ב'מחדל העוברים' הידוע של ביה"ח אסותא (שבינתיים הצטרף אליו מחדל נוסף) ובכל העניינים הנלווים אליו - הזכות להורות במקרים של בלבול מהסוג הזה, מעמדם ההלכתי של ילדים שנולדו בטכנולוגיות החדשות האלו, והצורך בגיור

במקרה של מעורבות גויה בסיפור. משתתפים בדיון, כל אחד מנקודת המבט שלו, רבנים ודיינים וחוקרי משפט עברי ורופאים העוסקים בתחום, ועדיין לא נאמרה בנושא המילה האחרונה. בהמשך נמצאים בגיליון בירורים ודיונים חשובים לגבי אפשרויות הטבילה השונות של מושתלות לב מלאכותי וחולות אוזניים שחייבות להימנע, באופן חלקי, ממגע במים, ובירור הלכתי בעניין גילוי מידע רפואי חסוי בשעת צורך גדול. ב'מכתבים למערכת' מתקיים דיון נוסף על ההיתר המחודש של כמה פוסקים לחלל שבת ע"י יהודי כדי להציל עוברונים שנמצאים במעבדה ועדיין לא הוחזרו לגוף האשה, בניגוד לדעה המקובלת ע"י רוב הפוסקים שסברת 'חלל עליו שבת אחת' מוגבלת, ואין בה היתר גורף כאשר העוברון עדיין לא התחיל את 'חייו' ברחם אמו. יישר כוחו של הרב ד"ר הלפרין על הגיליון המלא והאלגנטי הזה, שלא סקרנו את כולו.

בדרכו. קובץ ב. מאמרים בתורתו של מרן רבי מרדכי אליהו זצ"ל. ירושלים, תשפ"ג. 251 עמ'. (dm23859408@gmail.com)

לפני שנתיים יצא לאור הקובץ הראשון של 'בדרכו', ובו מאמרים העוסקים בתורתו של מורנו הגר"מ אליהו זצ"ל. עתה יוצא לאור הקובץ השני ובו כשלושים מאמרים, בהם שתי תשובות של הגר"מ אליהו עצמו ושתי תשובות של בניו יבל"א רבי שמואל ורבי יוסף שליט"א, ובהמשך תשובות ומאמרים ופסקים מאת תלמידיו ותלמידי תלמידיו, כולם עוסקים בענייני הלכה שעסק בהם מרן הגר"מ א ומבארים ומרחיבים את דבריו בתוספת נוסף. אחד מתלמידי מרן החשובים, הרב משה הררי שליט"א מחבר סדרת הספרים הנפלאה 'מקראי קודש' על המועדים ועוד, כתב מאמר מרתק ובו דרכי פסיקה ששמע באוזניו מפי הרב, והנהגות שראה אצלו ובביתו, ופסקים מיוחדים שנאמרו לו, והדברים מאירים. יישר כוחם של העורכים שהוציאו קובץ מכובד וראוי מתחת ידם.

בית זבול. שבת. עם קריאות, מאמרים ומכתבים. הרב יעקב משה חרל"פ. ירושלים, תשפ"ג. 230 עמ'. (eiyiaiam100@gmail.com)

הרב חרל"פ זצ"ל, תלמידו-חברו של מרן הראי"ה זצ"ל, היה מגדולי ירושלים וצדיקה, והותיר אחריו עשרות כרכים של חידושי תורה בנגלה ובנסתר ובאמונה והגות נוסף למה שהדפיס בחייו. כמה מצאצאיו תלמידי ישיבת 'מרכז הרב' יזמו לחדש את דברי תורתו כסדר המסכתות הנלמדות בישיבות, ובחוברת מכובדת זו אספו כ"א סימנים בענייני מסכת שבת, רובם מתוך ספרו בית זבול על הש"ס (חלקים ב-ג) ומיעוטם כאלו שנדפסו בכתבי עת שונים בחייו ולאחר פטירתו, בתוספת הגהות והשלמות והערות. נוסף על כך צורפו לחוברת זו שני קונטרסים בענייני מלאכות שבת מאת סבם של עורכי החוברת, נכדו החביב של הרב חרל"פ הרב ניסן זק"ש זצ"ל, שנדפסו כאן לראשונה מכת"ו, וכן מכתבים ו'קריאות קודש' ודברים שנאמרו ונכתבו לציבור ע"י הרב חרל"פ בענייני חיזוק שמירת השבת בארץ הקודש. בין

השאר מובא בעמ' 225 מכתב משנת תש"ט (שהתפרסם בזמנו בספר 'מי מרום' - אגרות קודש') ובו תמיכה של הרב חרל"פ בארגון בשם 'משמרת השבת' שסייע כבר לראי"ה בזמנו כרבה של ירושלים בשמירת השבת במרחב הציבורי, 'ובכוונתו הטהורה ומאהבתו האמתית לכל אחד ואחד מישאל חפץ ה' בידו הצליח להציל כמה פעמים מחילול שבת בפרהסיא'... ברכת הצלחה להמשכת היוזמה הזו למסכתות 'ישיבתיות' נוספות.

גבורות איתמר. מבט של תורה בימי הקורונה. הרב איתמר ורהפטיג. ירושלים, תשפ"ג. 55 עמ'. (warhafi@neto.net.il)

במהלך ימי הקורונה ישב הרב ד"ר איתמר ורהפטיג ספון בחדר לימודו בביתו שבמעלה אדומים והגה בתורה, וגם כתב תמידיים כסדרם דברי תורה וחידושים על פרשת השבוע והרהורים בענייני דיומא לבניו ולנכדיו ולניניו ושלח אותם לתפוצה המשפחתית. לרגל הגיעו לגבורות אספו הנמענים את מיטב הדברים והדפיסו אותו בחוברת נאה, שיש בה הרבה תורה וגם הרבה אמונה והרבה אהבה לה' יתברך ולעמו ולתורתו ולארצו - וגם למשפחה העניפה, גדולים וקטנים, כן תגדל ותרבה. אבל נוסף על כך יש בחוברת הזו גם מבט היסטורי המציג באופן בלתי אמצעי מחשבות ורגשות ואירועים שחוונו כולנו בשנתיים ומשהו המוזרות שעברנו כאן בארץ הקודש וגם בארצות הגולה, וגם לזה יש ערך לדורות. עוד ינוב בשיבה ידידי הרב איתמר נר"ו.

דברו על לב ירושלים. בירור הלכתי לאיתור מיקום המקדש המדויק. אלקנה ליאור. בית אל, תשפ"ג. כב+327 עמ'. (elkana2762@gmail.com)

הרב אלקנה משמש כר"מ בשיבה הגבוהה בבית אל, והוא תלמיד מובהק של אביו הרב דוב ליאור שליט"א, לשעבר רבה של חברון. בספר מיוחד במינו זה הוא נכנס לפניו ולפנים של כל הסוגיות ההלכתיות והמצאיות הקשורות לקביעת גבולות המקדש, חומותיו וחצרותיו, ובוהירות הנדרשת הוא גם מגיע למסקנות בכל העניינים האלו. הנקודה המרכזית בשיטתו היא שבניגוד למקובל (וכמו שהציעו כבר אחרים) הסלע שמתחת לכיפת הזהב, הצאכרה, הוא מקום המזבח ולא מקום קודש הקודשים; קודש הקודשים לדעתו עמד על שן סלע שכבר אינה קיימת היום שהמשיכה את סלע הצאכרה מערבה, וכל חשבונות המדידה בהר הבית משתנים לפי הנתון הזה. השליש הראשון של הספר עוסק באריכות ובעמקות בקביעת אורך האמה בכלל וזו ששימשה בהר הבית בפרט, ומסקנתו היא שאמה בינונית אורכה כ-55 ס"מ (אמה של שישה טפחים, כאשר ה'אמה' הטבעית, הזרוע, היא בת חמישה טפחים ואורכה כ-46 ס"מ). בהמשך על פני שישים עמודים הוא חוקר את צורת ה'חיל' ואת מקומו בשטח הר הבית כיום, והחלק השלישי של הספר המונה כ-125 עמ' עוסק בבירור מעשי ועובדתי של מקומן של הנקודות השונות שהיו על הר הבית

1 'מרום' בצירה. זהו הניקוד הנכון, וכך הקפיד הרב חרל"פ עצמו לקרוא לספרו, ע"פ הפסוק ביהושע יא, ה ועוד.

המקודש בהר שנמצא כעת לפנינו, כאשר משולב בדבריו בירור דברי החוקרים התורניים וחוקרי הארכיאולוגיה וההיסטוריה שעסקו בנושא במאה וחמישים השנים האחרונות, כשהם נסרקים לפרטי-פרטים ומתלבנים מחדש, עד שפנים חדשות באו לכאן. הרב ליאור דן עם גדולי החוקרים התורניים העוסקים בתחומי מחקר הר הבית ושיעורי המידות בהלכה, ביניהם הרבנים עזריה אריאל, הדר יהודה מרגולין, חיים בייניש, יעקב גרשון וייס ואפרים אריאל בוקוולד, ובעיקר עם ראש המדברים והכותבים בענייני זיהוי אתרי הקודש בהר הבית בדורנו הרב זלמן מנחם קורן שליט"א, שלמרות ששיטתו שונה - דעתו כמקובל שהצארכה היא מקום קודש הקודשים - הוא סייע הרבה למחבר בביאור עניינים שונים. הרב אלקנה ניגש לביור ההלכתי הזה לפני שנים כדי לסייע לאביו שליט"א לברר היכן מותר לעולים להר הבית בטהרה להלך ללא חשש כניסה למקומות שאסורים לטמא מת, ופרסם כבר מהדורה ראשונה של הדברים בתפוצה מצומצמת בקונטרס בשם 'אמה של קודש' (ראה עליו ב'המעין' גיל' 234 [תמוז תש"פ] עמ' 115-114), וזה התפתח למחקר ענק שבספר 'דברו על לב ירושלים' נמצא רק חלק ממנו. המחבר מדגיש בשער ובהקדמה ובמקומות נוספים בספר שאין הוא בא להכריע כאן הלכה למעשה לא בעניין עצם היתר הכניסה להר הבית בימינו, ולא בעניין המידות של תורה שהוא עסק בהן והן אחד היסודות של כל המדידות בספר, ולא בעניין הזיהויים שלו - אלו שמתאימים למקובל ואלו שחורגים ממנו, אלא מדובר במחקר הלכתי שמונח לפני תלמידי החכמים העוסקים בתחום כדי ללמוד וללמד ולשמור, ובעתיד הקרוב בעז"ה גם לעשות ולקיים. בספר כולו, ובעיקר בקונטרס מיוחד בסופו, נמצאות מפות מדויקות וצילומים מרתקים שהם חלק מגוף הספר. מלאכה נפלאה שבעז"ה תהיה לעזר חשוב בקביעת ההלכה למעשה בעגלא ובזמן קריב.

דברי מלכים. עלייתה ונפילתה של הממלכה הישראלית. אהרן בֶּק. שדרות, ישיבת אפיקי דעת, תשפ"ג. 326 עמ'. (aharonbeck3@gmail.com)

ספר מלכים, התשיעי מספרי התנ"ך, מתאר תקופה של כארבע מאות שנה, מימי שלמה המלך ועד חורבן הבית הראשון. ארבעים מלכים מוזכרים בו מיהודה ומישראל, אימפריות שונות שולטות במהלכו זו לצד זו או זו על חורבותיה של זו (ארם, אשור, מצרים ובבל), כאשר לעיתים התיאורים בספר חיים ומפורטים וצבעוניים ולפעמים קצרים ודלים ו'טכניים' - מלך פלוני מלך בשנה זו וזו ועשה כך וכך ומת בן כך וכך וזהו. מדובר גם על תיאור במקביל של דברי ימי שתי ממלכות, יהודה וישראל, שלפעמים אויבות ולפעמים אוהבות - ולא תמיד לטובה, והסינכרון בין תולדותיהן ומעשיהן של השתיים לא תמיד פשוט וברור ללומד. הרב בק, ר"מ בישיבת שדרות, מלמד שנים בין השאר גם את ספר מלכים, והוא מכיר היטב את הקשיים בהוראתו. הוא הגיע למסקנה שלספר נושא מרכזי אחד - תהליך קריסתה של הממלכות בישראל מאז ימי שלמה הנפלאים ועד החורבן. לדבריו חמישה ניסיונות נעשו במשך השנים האלו לעצור את ההידרדרות, אך תמיד היה משהו או משהו שעצר את תהליך התיקון וגרם לנסיגה נוספת בבניין מלכות ישראל. הספר מחולק לשבעה פרקים - תקופת שלמה המלך, פילוג הממלכה, בית אחאב, בית יהוא, ימי חזקיהו, ימי יאשיהו וימי החורבן,

כאשר כוונת המחבר לחשוף בכל שלב את הכוונה האלוּקית לתיקון המלכות באותו דור - ואת הגורמים שגרמו לתוכנית להשתבש. להעשרה ולגיוון הוסיף המחבר נספח ארכיאולוגי מעניין שאליו הוא מפנה מתוך הספר בכל מקום אפשרי, ובו צילומים ותיאורים של הכתובות שנמצאו בתל דן ולאחרונה בחירבת קיאפה שבעמק האלה (כנראה העיר שעריים), כתובת מישה וכתובת יהואש, הכתובת שבנקבת חזקיהו ומנסרת סנחריב, חרסי לכיש וחיצים בבליים וישראלים שנמצאו למרגלות החומות של עיר דוד. הספר מסתיים בטבלת סיכום ובפרק סיכום ובשושלת בית דוד שלא נכרתה, בתיאור התיקונים שיעמידו בעתיד שוב את עם ישראל על רגליו, ובאמונה השלמה בבניין בית המקדש הגדול והמפואר שיחליף את מקדש שלמה ההרוס במהרה בימינו.

דברים ככתבן. חלק שני. ט"ז מאמרים בענייני תפילה וברכות והמסתעף ועוד. דב גדליה דרקסלר. ירושלים, תשפ"ג. ריא עמ'. (dov5871873@gmail.com)

אחרי קונטרס שפרסם בענייני תלמוד תורה - מפרסם עתה הרב דרקסלר לכבוד הגיע בנו למצוות קונטרס שני בענייני תפילה וברכות ועוד בהלכה ובאגדה, דברים שחלקם פורסמו בעבר ויש בהם תועלת גם בהווה ובעתיד. במאמר ז' הוא בודק את עניין הצחוק של שרה והשם שנתנה על שמו לבנה, והקשר בין צחוק לשמחה וביניהם לבין ה'צחוק' של ישמעאל שנסתם עליו הגולל בעקידת יצחק, דברים מיוחדים המשלבים פשט ודרש-הקרב-לפשט באופן המתקבל על הלב. בהקדמה הוא מזכיר את אביו יצחק זצ"ל, בן-תורה אמיתי חניך ישיבות 'אוהל שמעון' ערלי ו'כוכב מיעקב' טשעבין, שלחם כטנקיסט במלחמת יום הכיפורים ונפצע קשה מאוד בקרבות הבלמה ברמת הגולן וניצל בניסי ניסים, ואחרי שנרפא והשתקם, כשגופו מלא צלקות, חזר לשירות מילואים קרבי כשהוא מקדש את השם בכל הליכותיו. פגשתי אותו פעם במהלך מלחמת שלום הגליל, והיה ניכר שחבריו לפלוגה מתייחסים אליו ביראת כבוד. תנצב"ה.

הכפרים הבדואיים. מציאות מדומה: האמת מאחורי נרטיב "הכפרים ההיסטוריים של הבדואים בנגב". ירושלים, רגבים, תשפ"ג. (02-6560303)

בגיליון 244 [טבת תשפ"ג, עמ' 137-136] סקרתי במדור זה את הספר 'בדואיסטן' שהוציאה לאור תנועת 'רגבים', והתנצלתי על כך שאני סוקר אותו במדור זה למרות שאין זה ספר תורני - אך זהו ספר חובה לכל מי שארץ ישראל חשובה לו, וארץ ישראל היא בוודאי מושג תורני... הספר החדש על הכפרים הבדואיים בנגב הוא למעשה ספר המשך לספר ההוא, ובו מוכיח הצוות המוכשר והחרוץ של 'רגבים', בעזרת תמונות אוויר עוקבות מלפני קום המדינה ועד היום, שהטענה החדשה של הבדואים ועוזריהם, שלמרות שאין לבדואים שום מסמכי בעלות מכל סוג שהוא על רוב ככל טענות הבעלות שלהם על שטחים בנגב, עובדה שהוכרה [אולי בעל כורחם...] גם על ידי בתי המשפט פעם אחר פעם - הרי היו קיימים עשרות 'כפרים היסטוריים' שהשתרעו על פני שטחי ענק כבר מימי המנדט, ועל כן צריך להכיר במעין בעלות

ציבורית של הבדואים על 'כפרים' אלו גם אם אין להם מסמכי בעלות רשמיים. לא יפתיע אף קורא לשמוע שכמה שופטים וגם לא מעט שרים ופקידים בכירים בממשלות הקודמות התייחסו ברצינות לטענות המופרכות האלו, והיו לכך גם צעדים מעשיים. בספר זה מוכיחים המחברים באופן שלא משאיר מקום לספק שככלל זו טענת שקר וסרק שאין בה ממש, וקיימות רק כמה נקודות ספציפיות שיתכן שבהן יש מקום להכריז על חלק מזערי מהשטח כ'כפר היסטורי', וגם על כך יש מקום לדון. המחברים, והעורך המוכשר אברהם בנימין, טוענים שוב ושוב שיש לנתק לגמרי בין ההתייחסות לתביעות הבעלות הבלתי נגמרות והבלתי הגיוניות של הבדואים שאין מה לעשות נגדן ואי אפשר לפתור אותן בעתיד הנראה לעין - לבין הסדר מגוריהם של הבדואים בנגב באופן חוקי והגיוני, וזו השיטה היחידה שיש סיכוי שתביא עמה רגיעה למלחמת הקרקעות בת עשרות השנים בין המדינה לבין הבדואים. יש לנו ארץ שצריך לשמור עליה, יש לנו ממשלה שלכאורה הנושא הזה בראש מעייניה, וניתן לצפות - אולי בעזרת לחץ ציבורי מלמטה - שהנושא הזה יקבל את העדיפות המגיעה לו, למענו ולמען עמנו וארצנו. בעזה"ת.

הליכות שדה. גליון 223, ניסן תשפ"ג. יד בנימין, מכון לחקר החקלאות על פי התורה, תשפ"ג. 88 עמ'. (halichotsadeh@gmail.com)

גיליון אביב תשפ"ג של 'הליכות שדה' עוסק בין השאר בהגדרת 'חנטה' בעץ הצבר. באופן טבעי פירות עצי הצבר בשלים לקראת סוף הקיץ, אך בגידול תרבותי ומבוקר הם מוציאים פירות גם בחורף, והשאלה היא מתי מגיע שלב ה'חנטה' הקובע רבים מדיני הפרי. מצורפים למאמר תמונות צבעוניות ומאירות עיניים של השלבים השונים של גידול הפרי. מאמר אחר מברר שאלה מאוד אקטואלית - האם אכן מצות הפרשת חלה שייכת לעקרת הבית (מסיבות אגדתיות ורוחניות שונות), או שלכתחילה על הבעל להפריש חלה מפני שהעיסה שייכת לו. המחבר מחזק את המנהג שהאשה מפרישה חלה, אך כותב שבהכנת מצות לפסח, גם באופן ביתי, המנהג הוא שהבעל מפריש. עוד כמה מאמרים עוסקים בענייני הפרשת חלה, אחד מהם דן בשאלה אם גם הנוהגים כמנהג גדולי ירושלים להפריש חלה בברכה על עיסה שנעשתה מקמח בכמות של 1.66 ק"ג ומעלה, ראוי להם לכתחילה לעשות עיסה גדולה יותר בשיעור החזו"א כדי לצאת מדי ספק. מסקנתו היא שמי שאינו נוהג בקביעות על פי פסקי החזו"א יכול ללא פקפוק להפריש חלה בברכה על עיסה שהוכנה בכמות הקטנה כנהוג, ושאינן צורך להחמיר בדבר. בהמשך כותב הרב הדר יהודה מרגליון, מהמומחים הגדולים בענייני שיעורי תורה והמסתעף, שלדעתו יש מקום להפריש חלה בברכה גם מעיסה שנעשתה מקמח בשיעור של קילו ורבע, ובשיעור של קילו וחצי יש לדעתו להפריש בברכה לפי כל הדעות. הגיליון מסתיים בלוח ערלה לפירות קיץ תשפ"ג מעשה ידי ד"ר משה זקס משעלבים יאריך ה' ימיו ושנותיו, ובו בולט שקיים אחוז גדול של פירות עורלה באוכלוסיות, פאפיה ופסיפלורה. יישר כוחם של הרבנים כותבי המאמרים ושל עורכי הגיליון, ובעיקר ייש"כ גדול למי שעומד על כל המלאכה הזו ידידי הרב יוסף אפרתי שליט"א.

הקבצו צעירי יהודה! תנועות הנוער והצעירים של אגודת ישראל. יוסף פונד. ירושלים, כרמל, תשפ"ג. 561 עמ'. (yossefu@gmail.com)

להפתעתו של ד"ר פונד, חוקר ותיק של תולדות אגודת ישראל, ברוב המחקרים על תנועות הנוער היהודיות במאה השנים האחרונות לא נזכרו ולא נפקדו האירגונים שפעלו סביב לתנועות אגודת ישראל, ואת החוסר הזה הוא בא לתקן. מתברר שכמה וכמה תנועות ואירגוני נוער של נערים ונערות וצעירים וצעירות, בנפרד כמובן, פרחו במשך עשרות שנים לפני ואחרי השואה בתוך הציבור המדובר באירופה המערבית והמזרחית, בארה"ב וגם בארץ ישראל, ואירגונים אלו חינכו והפעילו רבבות. הם נקראו בשמות שונים - צעירי אגודת ישראל (צא"י), הנוער האגודתי, בנות אגודת ישראל, פרחי אגודת ישראל, חנוך לנער, נר ישראל, היכלי ענ"ג (=עמותת נשות גור), בתיה ועוד, וחלקם קיימים עד היום בלבוש זה או אחר. צא"י אף הפכה במשך הזמן לקבוצת כח פוליטית-לוחמנית בתוך תנועת אגודת ישראל ובהמשך בתוך 'דגל התורה', וגם על כך מספר המחבר באריכות. התפקיד העיקרי של התנועות האלו היה לשמור על הנוער מפני השפעת הרחוב והתנועות האידאולוגיות שניסו לסחוף אותו אליהן, ובס"ה המטרה הושגה ברובה. גם פירות ספרותיים היו לחלק מתנועות אלו, וגם מאבקים פנימיים ותחרות ביניהם, ואת כל זה מספר ד"ר פונד מתוך חומרים שמצא בשקידה רבה בארכיונים שונים, מתוך זיכרונות של ראשי העוסקים בתחום, מתוך דו"חות ומחקרים שהתפרסמו ועוד, עבודת ענק שתישמר לדורות.

הרשום בכתב אמת. אסופת מאמרים. הרב מיכאל הרשקוביץ. ירושלים, תשפ"ג. 236 עמ'. (054-3384444)

לקט מאמרים שפרסם גיסי הרב הרשקוביץ שליט"א, מהר"מים הוותיקים בישיבת מרכז הרב ורבו של הישוב נריה שבבנימין, במשך השנים, שקוץ לספר מהודר ומכובד בידי תלמידיו לרגל הגיעו לגבורות. כלולים בו תריסר מאמרי עיון והלכה ושמונה מאמרים בענייני אמונה וערכים, ובהם על חירות של אמת שאין בה סתירה בין אכילת 'לחם עוני' לבין הסיבה כבן חורין, על ענייני תשובה במשנת הרמב"ם, בעניין דעת הרמב"ם במורה הנבוכים על תיקון האמונות המוטעות, מאמר מאוד אקטואלי שנכתב בתקופת גירוש תשס"ה על גבולות הדמוקרטיה במדינה היהודית - כאשר כעת אנחנו נמצאים בחילוף תפקידים, על ציות וסירוב ודחיית ההיתרים למלא הוראות צבאיות הנוגדות את ההלכה, על מלחמה ושלוש ותפקיד עם ישראל באומות, על ערכים ומוסר ועל הומניזם ומוסר יהודי. ספר מלא וגדוש, המכבד את מחברו ונותן למעיין בו טעם של 'עוד'. עוד ינוב בשיבה גיסי הרב שליט"א.

ומסרה ליהושע. קובץ זכרון והספד לזכרו של הרב יהושע רוזן זצ"ל, עם דברים מתורתו. עורך: ניסן אריה זק"ש. ירושלים, תשפ"ג. 180 עמ'. (nisanzaksh@gmail.com)

הרבה מסעות נסע רבי יהושע רוזן זצ"ל עד שהלך למנוחת עולמים בירושלים אשר אהב בפורים תשפ"ב. בשנת תרצ"א נולד בפולין למשפחה חסידית-ציונית, בפרוץ השואה הצליחה המשפחה לברוח לרוסיה, משם הוגלתה לסיביר, הוא עלה לארץ בעליית 'ילדי טהרן'

ונחת בישיבת בני עקיבא החדשה בכפר הרא"ה לזרועותיו של הרב נריה זצ"ל שטיפח את הילד הבודד וסייע לו להתחיל את דרכו בעולם התורה, משם עבר עם ראשוני התלמידים לישיבת מרכז הרב המתחדשת, אח"כ עבר ללמד בישיבה התיכונית החדשה בנחלים וממנה עבר להיות ממייסדי 'הישיבה לצעירים' שע"י ישיבת מרכז הרב, בה היה הדמות החינוכית המרכזית במשך עשרות שנים. רבי יהושע ברח מן הכבוד והשררה כמפני האש, ועם זאת עמד על עריסתם וסייע בהקמתם של ישיבות ומוסדות רבים ושונים, כאשר הוא לא מפסיק להתמקד בעיקר עיסוקו ותפקידו - חינוך בני נוער ודחיפתם לעלייה בתורה ובמידות, בהשקפה תורנית מזוקקת ובערכי אמת של התורה והעם והארץ, והם דבקו בו עד סוף חייו. הקובץ הצנוע הזה, המתאים לדמותו המיוחדת, כולל את ההספדים שנאמרו עליו, מעט מדברי תורתו, כמה דברי הערכה וזיכרון שכתב על רבותיו ועל תלמידיו, קטעים ממכתבים שכתב ועוד. אדם מיוחד במינו, חד בדרא. העורך ועוזריו מצפים שחומר נוסף יגיע לידיהם בעקבות החוברת הצנועה הזו, כדי להוציא לאור ספר שלם שיתאר את דמותו המיוחדת של הצדיק הרב רוזן זצ"ל לתועלת גדולים וקטנים.

זכור לאברהם. קובץ תורני. העורך: הרב אביגדור ברגר. חולון, תשפ"ב. שלושה כרכים.
(02-5568987)

בית המדרש 'ישיבת אליהו' ע"ש רבי אליהו שלמה כאביה זיתוני זצ"ל, שהיה אב"ד קהילת ביירות כשהייתה בגדולתה, מוחזק ומנוהל ע"י מזכה הרבים נכדו אליהו זיתוני, ובו חוסים תלמידי חכמים חשובים, שעליהם עומדים רב העיר חולון הרב אברהם יוסף שליט"א, וראש הכולל הרב אביגדור ברגר שליט"א. שנים רבות עסקו אברכי הכולל בהכנת השו"ע או"ח ויו"ד עם נושאי הכלים מטעם מכון ירושלים, וכן הוציאו לאור את הקובץ השנתי החשוב 'זכור לאברהם'. לאחר הפסקה של כמה שנים יצא לאור לקראת תשפ"ב הקובץ הזה בשלושה כרכים גדולים, בס"ה כ-2500 עמודים מלאים בתורה וחוכמה של קדמונים ושל גדולי דורנו ושל אברכי הכולל ורבנים אחרים, כמות ואיכות נדירים. אציג כאן רק טעימות: במדור 'ראשונים כמלאכים' יוצאים לאור פיסקה חדשה מ'ספר השטרות' של רב האי גאון וכמה קטעים מכת"י של 'המספיק לעובדי ה' של רבי אברהם בן הרמב"ם בענייני אבלות ומאכלות אסורים, ההדרה חדשה של חלק מספר רבנו ירוחם, תשובות של רבי יוסף זמרון תלמיד הרשב"ץ שערך הרב אב"י גולדמינץ כחלק מפריקט שו"ת התשב"ץ שיצא לאור ע"י מכון שלמה אומן במסגרת מפעלי מכון ירושלים, ועוד. במדור החידושים על שו"ע מובאים דברים מדפוסים ומכתבי יד מוערים ומתוקנים, בהם עשרות סימנים מתוך גיליונות עותקי חיבורים ישנים שבספריית הכולל, רובם מספרייתו של הרב זיתוני זצ"ל. הכרך השני פותח בארבעים סימנים ובהם חידושי תורה ופסקים מגדולי רבני ביירות בדורות האחרונים, אחריהם עשרות תשובות ופסקים של מרן הר"ע יוסף זצ"ל, ביניהם בין השאר (עמ' תתקנב), כמה אקטואלי, העתק מכתבו לכל חברי הכנסת בחודש סיון תשל"ח בבקשה למנוע את דחיית הבחירות לרבנות הראשית שהיו אמורות להתקיים בחודש תמוז ובהם כמעט ללא ספק היו נבחרים הרע"י ועמיתו הרב ישראלי זצ"ל לרבנים הראשיים לשנים הבאות. כמה פוליטיקאים ביקשו אז לשנות את החוק ולהגביל את גיל הרבנים הראשיים

ולשנות את מעמדם - ולצערנו הם הצליחו, ובכך פגעו אנושות במעמדה של הרבנות הראשית, ואכמ"ל. כידוע המכתב האישי של רע"צ לא הועיל, ש"ס קמה, והשאר היסטוריה... בהמשך מובאים כמה סימנים מאת בני וחתני ונכדי הרע"צ, אחרים מדור ובו תשובות ופסקים מאת רבנים ראשיים וראשל"צים מכל הדורות, מדור בענייני שמיטה ומדור ובו עשרות סימנים בענייני מנהגים, ביניהם מאמר ארוך ומקיף בן כשישים עמודים בו פורס הרב פרופ' משה עמאר את המנהגים שנהגו בארצות המזרח בעניין סירכות הריאה על פי ספרים וסופרים בדפוס ובכת"י. הכרך השלישי מכיל כ-150 מאמרים הלכתיים כסדר השו"ע מפי רבני דורנו רע"צ ושל"ט"א, ביניהם למשל חילופי דעות בין שבעה רבנים חשובים אם מותר לאדם לקחת לצורך המדורה שלו חלק מעצי ל"ג בעומר שאספו ילדי השכונה, זהו גזל שאסור גם אצל קטנים מפני דרכי שלום - או שבגלל שהילדים מתכוונים להפסיד את העצים האלו ולא לשמור אותם אין כאן דרכי שלום, ואולי - כפי שכתב אחד הרבנים - האבות קנו את העצים והם עתה שייכים להם ולא לילדיהם, והאבות מתירים מסתמא לאבות אחרים לקחת חלק מהם לצורך עצמם. דין פרוטה דין מאה, ודין של ילדים גם הוא דין... זה מזכיר לי שבאחד מהיישובים בבנימין התעורר ויכוח בין שתי קבוצות של ילדים על חבילת קרשים מסוימת, ואחת מהן הזמינה את השנייה לדין תורה אצל רב היישוב, והוא הקים בית דין ודן בזה בפומבי לעיני כל נערי היישוב על פי כל כללי ההלכה, ויצאה מזה תועלת חינוכית גדולה לקטנים וגם לגדולים. שלושה כרכים מלאים וגדושים כבר אמרנו. יישר כוחם של אנשי כולל "ישיבת אליהו" ושל עשרות תלמידי החכמים שהשתתפו בהכנת קבצים אלו.

חבל נחלתו. חלק עשרים ושבעה. מאמרים ותשובות בדיני תורה. יעקב אפשטיין. שומריה, תשפ"ג. 324 עמ'. (emuna54@017.net.il)

שמונה חודשים בלבד עברו מאז יצא לאור כרך כו של 'חבל נחלתו' (תמוז תשפ"ב), והנה מופיע הכרך החדש (אדר תשפ"ג). הכרך הקודם הוקדש לרפואתו של הרב מרדכי שטרנברג ראש ישיבת 'הר המור' ומרבתי של המחבר שליט"א, וכרך זה כבר מוקדש לצערנו לזכרו רע"צ, וגם לזכר דודו של המחבר מורנו הרב חיים דרוקמן רע"צ. בכרך כלולים ס"ב סימנים בכל חלקי השו"ע וגם בענייני קדשים וטהרות וענייני דיומא, היקף מרשים והספק מרשים. בס"ג משיב המחבר על שאלה תמימה לכאורה, האם התיבה 'כל' בברכת מודים במשפט 'הטוב כי לא כלו רחמיך' צריכה להיות מבטאת במלעיל או במלרע. הרב אפשטיין לא מסתפק בתשובה נקודתית, אלא פותח ומסביר מה ההבדל בין ההטעמות מלעיל ומלרע ומה הם הכללים הבסיסיים בנושא הזה, עובר להסבר קצר על המסורה ועל ספרי התנ"ך העתיקים של בעלי המסורה, מביא לקט מספרי הפוסקים על חשיבות קריאת התורה בדקדוק - אם כי בדיעבד יוצאים ידי חובה אפילו בטעויות גסות, ועל הצורך להקפיד במיוחד בדיוק אמירת קריאת שמע וביטוי שמות ה'. בהמשך המחבר מביא מדברי פוסקים שקובעים שבמילות התפילה שאין מקורן במקרא לא צריך לדקדק במלעיל ומלרע, ולכן השואל יכול להיות רגוע - איך שיאמר זה בסדר. אולם לענ"ד מתוך לשונם של הפוסקים הנ"ל ברור שכוונתם היא, שכאשר יש צדדים דקדוקיים לכאן ולכאן לא חייבים בנוסח התפילה להכריע, וכל אחד יאמר כהבנתו, שלא כמו בתיבות שמקורן במקרא שכן צריך לדקדק ולאומרן כפי מסורת המקרא, אך אין ספק

שהפוסקים האלו לא חולקים על כך שראוי להתפלל בלשון תקינה ולא משובשת, ולא תהיה כוהנת כפונדקית. הוא מסכם שגם לגבי שיבושים בולטים, כמו אמירת כל המילים במלרע כפי המקובל אצל דוברי צרפתית (וכן הגיית הרבה מאוד מילים במלעיל בטעות כפי שמקובל אצל חלק מיוצאי מזרח אירופה) 'הנח להם לישראל כל אחד על דרכו והנהגתו, ומי שרוצה לדבר נכון' יתקן דיבורו לפי כללי הדקדוק ולפי הסידורים שצינו איך לבטא את המילה במלעיל או מלרע, כגון רינת ישראל ועוד'. ולגבי שאלת השואל איך לבטא 'כלו' בברכת מודים משיב המחבר שלמרות שבספר איכה בפסוק (ג, כב) 'חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו' התיבה 'כלו' במלרע - אין הכרח להגות אותה בתפילה במלרע. אך לענ"ד ידידי ר"י אפשטיין שליט"א שגג כאן בגדול. התפילה אינה חוכא ואיטלולא, ולא יתכן שבדבריו לפני האלוקים ידבר האדם בלשון משובשת ומקולקלת סתם כי כך הוא רגיל, כאשר בדרך כלל לשונו מתקנת הרבה יותר. יש הבדל בין הקביעה שבדיעבד יוצאים ידי חובה גם כשהתפללו בלשון משובשת 'ודילוגם עליי אהבה', יש הבדל בין היחס הסובלני לקהילות שצורת המבטא שלהם מקשה על בניהם לבטא את לשון הקודש כראוי, לבין היתר גורף להתפלל בלשון קלוקלת לכתחילה, לזלזל באופן הדיבור שלנו עם ריבוננו של עולם, ולהגות את התיבות בצורה מגוחכת. ברוך ה' כמו מהדירי סידורים כמו הרב שלמה טל ז"ל ב'רינת ישראל' ואחרים שסייעו לציבור בעזרת סימנים פשוטים לדעת מתי לבטא מלעיל ומתי מלרע, וצריך לשים לב ולעשות מאמץ להתפלל בלשון תקנית, ולא להתיר לכתחילה לכל אחד לבטא 'איך שבא לו'. 'שלא תהיה כוהנת כפונדקית' כבר אמרתי? גם את הפסוק 'הקריבהו נא לפחתך' אפשר להביא כאן בהקשר הזה. לכן לענ"ד בוודאי שהמחבר צודק שגם בטעויות לשוניות חמורות אף יותר מאשר אמירת 'כלו' במלעיל יוצאים ידי חובת מצות התפילה, אבל להתפלל בלשון נקיה ותקנית אינו רק הידור מצוה 'למי שרוצה לדבר נכון' לפני ה', וחובה להשתדל בכך במידת האפשר. הערה נוספת: בסי' נד המחבר דן בשאלה האם כאשר ישובו וינהגו דיני הטהרה מותר יהיה לאדם להניח תפילין שנשטמא. רוב הסימן עוסק בתשובת 'בשמים ראש' שבה נקבע באופן מוזר וחריג שבעל קרי בזמן הזה אסור בהנחת תפילין ובמה שמשמע ממנה, ורק בסוף הסימן בהערת שוליים כמעט נסתרת מוזכר שהספר בשמים ראש 'יצאו עליו עוררין שהוא מזויף מתוכו'. אבל במחכ"ת של המחבר - עברו כבר שנים רבות מאז 'יצאו עליו עוררין'. היום ברור ללא צל של ספק שהעילוי המוזר שאול לוי-ברלין, בנו המרדן של הגאון רבי צבי הירש לוי זצ"ל שהיה רבה של ברלין ומגאוני דורו, חיבר בעצמו מראשיתו ועד סופו את כל הספר בשמים ראש וייחס בשקר את התשובות שבו לרא"ש ולעוד מגדולי הראשונים. אף תשובה אחת מהמאות שבספר לא נמצא עותק שלה או רמיה עליה בשום כת"י באף אחד מקבצי תשובות ראשוני אשכנז שבידינו, ועובדה זו לבדה, נוסף להוכחות מכרעות היסטוריות וביוגרפיות, ולעובדה שעשרות תשובות בעייתיות ומוזרות נמצאות בספר, הכריע כבר מזמן את הכף שהספר בשמים ראש כולו הוא זיוף אחד גדול, ושמי שהשתמש בספר הזה כמקור הלכתי בדורות האחרונים הוטעה ושגג. לכן לא היה ראוי לדון במחבר ספר זה כאילו מדובר על אחד מגדולי הפוסקים. מיותר לציין ששתי הערות ביקורת אלו, שכתבתים כאן לפי עניות דעתי, אינן פוגעות כלל בהערכה הרבה שלי הקטן לכרך הז"ך המרשים הזה של 'חבל נחלתו' ולסדרה כולה ולידידי הגאון המחבר

שליט"א. דרך אגב, את הסכמתו החמה על כך זה חותם הגאון רבי אביגדר נבנצל שליט"א (שגם טרח ועבר כדרכו על כל הספר והעיר את הערותיו שנדפסו 'על הדף') במילים 'תלמידו מפי כתבו צעיר הלויים אביגדר נבנצל', וזה אומר משהו...

חינוך יהודי. אוסף כתבי הרב שמשון רפאל הירש כרך ד'. בתרגום חדש ללשון הקודש. עורך ראשי: שניאור שמואל (אליוט) בונדי. ירושלים ניו יורק, פלדהיים, תשפ"ג. תיב עמ'. (elliottbondi@gmail.com)

מעין תורתו של הרב שמשון רפאל הירש זצ"ל אינו פוסק. גם כתביו שפורסמו בגרמנית ובהמשך באנגלית זוכים לראות אור בלשון הקודש פעם אחר פעם, והשפעתם מחלחלת לעולם התורה על כל גווניו. הפעם מדובר על כשלושים פרקים בענייני חינוך שנכתבו בזמנים שונים ע"י רש"ה וכבר נקבצו לאוספי כתביו, וכאן הם מונגשים לקורא העברי באופן מכובד ונוח ללימוד. נינו ד"ר בונדי מנהל את הקרן ע"ש סבו הרב יוסף ברויאר זצ"ל, רב קהילת 'עדת ישורון' בניו יורק ולפנים ראש הישיבה בפפד"מ, שעיקר עיסוקה בפרסום חדש ומחודש של כתבי רש"ה לתועלת העולם היהודי כולו. בהקדמתו מדגיש ד"ר בונדי שהחינוך הוא המפתח להמשך קיומו ושגשוגו של העם היהודי, ומזכיר את הידוע שהחינוך היה במרכז תודעתו של רש"ה ובראש מעייניו ועיסוקיו, ואכן הועיל הרבה לעצור בעזרתו את סחף ההתבוללות בקהילות גרמניה, והשפעתו החינוכית קיימת עד היום. רק לדוגמא, בימים האחרונים התקיים בכפר חסידים כנס זיכרון לבית היתומים של הקהילה בפפד"מ שהיה פעיל עד השואה, והתברר שלמרות הימים הקשים שעברו על רוב בוגרי שחונכו בדרכו של רש"ה, רוב בוגריו שמרו מצוות כל חייהם בקפדנות, והנחילו מורשת זו גם לזרעם אחריהם, ולא מילתא זוטרתא היא. העיקרון הידוע של 'תורה עם דרך ארץ' היה המצפן של רש"ה גם בחינוך הממוסד וגם בחינוך הביתי והמשפחתי, כאשר במרכזו עומד לימוד התורה כערך המרכזי של האיש היהודי והבית היהודי. הפרק האחרון בספר עוסק בשמחת הלימוד שהיא המביאה את הרצון ללמוד, כאשר הדוגמא העצמית של ההורים היא אמצעי שאין לו תחליף כדי להעביר את ערכי התורה לדור הבא. דברים כדברונות.

טורה תודעה וחברה. תפיסת הטומאה והטהרה במשנת הרמב"ם. יוחאי מקבילי. קדומים, מפעל משנה תורה, תשפ"ג. ל+481 עמ' (rambam4u@gmail.com)

מי שחשב שהרב מקבילי ינוח על זרי הדפנה אחרי שהוציא לאור, בעזרת חבר יועצים ועוזרים, את מהדורת המופת שלו של משנה תורה של הרמב"ם בכרך אחד, ואחריה את הרמב"ם עם ביאור חדש ונפלא בכמה כרכים, ובהמשך את המהדורה החדשה והמתוקנת והמתורגמת מחדש והמבוארת והמנוקדת והממופתחת של ספר מורה הנבוכים בשלושה כרכים - אינו מכיר את האיש. נוסף לתוכניות העתידיות שלו למפעלי ענק נוספים שגם זמנם יגיע בעז"ה, הוא הוציא לאור עתה ספר מקיף ביותר על ענייני הטומאה והטהרה בתורה בכלל, ועל פי נקודת מבטו של הרמב"ם בפרט. כתלמיד מובהק של הרמב"ם - שהרי

תלמיד תלמידי תלמידיו גם הוא נחשב תלמיד, והרב מקבילי שימש שנים רבות את ר"י קאפח וצ"ל וספג הרבה מחוכמתו ומדרכי חשיבתו - הוא מנסה 'להכניס את עצמו לנעלי' של הרמב"ם, ולנסות להבין - בעיקר על פי דברי הרמב"ם עצמו בכל ספריו ועל פי דרכי מחשבתו וצורות התבטאותו - מה הייתה באמת דרכו ההלכתית והמחשבתית בעניין זה או אחר, כולל נושאים שנשתברו עליהם קולמוסים כבר דורות רבים. הספר כתוב בגישה תורנית-אקדמאית, וכדרכה של כתיבה אקדמאית הוא כולל, בעיקר במבוא, גם מקורות ודעות שאינן תמיד קלות לעיכול אצל אדם שגדל על הגישה התורנית שבמרכזה הש"ס והפוסקים, ויתכן שעל חלק ממקורות אלו היה מקום לוותר. השאלה העיקרית שעומדת ברקע החיבור החדש הזה היא למה נועדו חוקי הטומאה והטהרה שנתן הקב"ה לעם ישראל, ושהגדירו והרחיבו אותם חז"ל בכמה מסכתות ובמאות סוגיות. בחלק הראשון של הספר מנסה המחבר לאפיין את חוקי הטומאה והטהרה ולהבין את משמעותם, אח"כ הוא מנסה להבין את תפקיד כלליהם ופרטיהם במסגרת חובותיו בעולמו של האיש הישראלי, ובהמשך הוא מציע איך לדעתו שלושת סוגי הטומאות - טומאת המוות לסוגיה, הטומאות השונות שמקורן באברי הרבייה של האיש והאשה, וטומאות הצרעת למיניהן, באות ביסודן - כמו רוב המצוות לדעת הרמב"ם - להרחיק את עובד ה' מעבודה זרה וממחשבת עבודה זרה ביחס לתרבות המוות, לכוחות הפרייון ויצריו, ולפשר סבל האדם. לדעתו של הרב מקבילי דעת הרמב"ם היא שהקב"ה השתמש גם בדיני הטומאה ככלי למאבק בתפיסות חברתיות-דתיות מוטעות שרווחו, ובמידה מסוימת עדיין רווחות, בעולמנו, ועל פי גישה זו היגדים שונים של הרמב"ם הופכים, להפתעת הלומד, לאקטואליים ממש. ב'אחרית דבר' שבסוף הספר מבקר המחבר, כחלק מהמסקנות שלו מיחסו של הרמב"ם לנושא הטהרה, את העובדה שלעיתים בהווה היהודית הקיימת היום היחס למתים ולמוות תופס מקום שהרמב"ם לא היה רואה בעין יפה, כמו היחס לקברי צדיקים (כולל מירון וברסלב ועוד), התרומות הניתנות 'לעילוי נשמת' וכד' יותר מאשר לשם קיום מצות צדקה ועוד. לדעתו התופעה הזו התפשטה באופן חסר-פרופורציה גם להווה החילונית לאומית, עד שיום השואה ויום הזיכרון לחללי צה"ל (ולדעתו אף יום הזיכרון לרצח רבין...) הפכו ל'ימים קדושים' מעל ומעבר להיותם יום זיכרון שנת. לדעתו 'אילו היה מקדש בימינו וטמאי מתים היו מורחקים ממנו - גם מחשבת יקר-המוות הייתה מורחקת'. מעניין. לפעמים הרב מקבילי קצת מגזים בעקביות השכלתנית שלו: בהערה 2 על ראשית המבוא (ההערות נמצאות בסוף הספר) הוא מעיר שהמונח 'הלכות טהרת המשפחה' אינו מתאים, וראוי היה לקרוא להלכות האלו בפשטות כלשון הרמב"ם 'הלכות איסורי נידה', ושכלל הביטוי 'טהרת המשפחה' אינו מדויק והוא מהווה סוג של 'יחסי ציבור' להלכות אלו... בהע' 108 הוא מעיר שראוי לומר תמיד 'חילול השם' ולא 'חילול ה', כי אין אפשרות לחלל את ה' הקדוש בעצמו; אך עי' ב'המעין' גיל' 239 (תשרי תשפ"ב) עמ' 81 ואילך שפרופ' י"ש שפיגל מוכיח שהכינוי ה' מהווה גם קיצור לכינוי 'השם' שהוא עצמו כבר מהווה הרחקה מעצמותו של הבורא, ולכן לא ברור שיש משמעות לדקדוק הזה. יישר כוחו של ידידי הרב מקבילי על ספרו הגדול והמקיף והמעניין, וברכות על זכייתו בפרס כץ היוקרתי לשנת תשפ"ג על פעילותו התורנית-ספרותית המיוחדת, בחירה ראויה ביותר.

יסדת עז. קריאת שמע ותפילה. פרטי הדינים ותמצית העיון מעורים זה בזה. יצחק הדס. כוכב השחר, תשפ"ג. קנ עמ'. (yhadas111@gmail.com)

המחבר הוא אברך ותיק בכולל שבישוב כוכב השחר שבבנימין, בראשות הרב אוהד קרקובר שליט"א רב היישוב. בחיבור קצר זה הוא מנסה להביט על 16 סוגיות מתחילת שו"ע או"ח - מהלכות ברכת התורה, תפילה בציבור, קריאת שמע וברכותיה ותפילת עמידה, ועל ההלכות היוצאות מהן, במבט-על, שבו פרטי ההלכות קשורים למקור ממנו הם נובעים ומהווים יחד שלמות אחת. הוא מנתח בעיון רב סוגיא אחר סוגיא על שיטות ראשונה והערות אחרונה, ובסוף מגיע למסקנות שמעוגנות בדרך כלל בדבריהם של גדולי הפוסקים האחרונים. יש כאן עיון למדני-הלכתי שמביא להקפת הסוגיא ולחיבור כל פרטי ההלכה שבה לשורשם, ולא לשוא משבחים אותו מאוד על דרכו הלמדנית-הלכתית הרבנים הרב אשר וייס והרה"ר הרב דוד לאו ורבו הרב קרקובר שליט"א.

כלי למעשהו. הלכות וביורורים בבליעת, פליטת והגעלת כלים, והמסתעף. ישי ורד. ירושלים, תשפ"ג. תרכד עמ'. (050-8821300)

אם הרב אשר וייס שליט"א כותב בהסכמתו לספר, שעל אף שכבר זכינו לספרים רבים הדינים בהלכות הגעלה 'ממדומני שעדיין לא בא כבושם הזה' - כנראה שמדובר באמת ביצירה יוצאת מן הכלל. ואכן, הרב ורד, מלמדני ישיבת הר המור, עוסק כבר שנים בעיון ההלכה ובשימוש תלמידי חכמים בנושא הכשרת כלים בפרט ואיסור והיתר בכלל, וגם בנושא כה נדוש, שאפשר לחשוב שנשאר רק ללקט בו אך כבר אי אפשר לחדש בו דברים - מתברר שאפשר לכתוב ספר בן מאות עמודים בכתב צפוף ועוד להישאר במקומות רבים ב'צ"ע' וב'אכמ"ל'. כי לא מדובר על ספר פסיקה, למרות שהוא ראוי לשמש כעזר לפוסקים בשאלות רבות [המפתח בן עשרות העמודים בסוף הספר לפוסקים ולנושאים יוכיח], אלא על ספר למדני-עיוני בכל הסוגיות המרכזיות של הלכות איסור והיתר. הוא מתחיל בהלכות הכשרת כלים לפסח, ממשיך בבירורים כלליים באיסור והיתר בשמונה פרקים - התפשטות טעם, נ"ט בר נ"ט, חום, התפשטות טעם בכלי, פליטת כלים, דוחקא, זעה וריחא, אחרי זה נמצאים בירורים בענייני הכשר כלים כולל הכלים החשמליים החדשים למיניהם, ובסוף פרק ארוך דן בשאלה שעלתה כמה פעמים גם על דפי 'המעין' על בליעת כלים בימינו, כולל תשובה מפורטת חדשה של רבי אשר וייס שליט"א ששוללת כל שינוי בפרטי הכשרת כלים גם בכלי דורנו. מדובר כאמור בספר שהוא יצירה של ממש, לא ספר שבא לחדש חידושים או ללקט ליקוטים - אלא בריכוז למדני של הלכות הגעלת והכשרת כלים ושאר ענייני איסור והיתר בעמקות ורחבות, ובסדר מחושב ומועיל.

מבית מדרשנו. אסופת מאמרים על מסכת שבת. ירושלים, מרכז הרב - הישיבה המרכזית העולמית, תשפ"ג. 685 עמ'. (0586-540051)

קובץ ובו כשבעים מאמרים וסיכומים וחידושים מאת רבני ותלמידי ישיבת 'מרכז הרב' לפי סדר ענייני מסכת שבת, אותה למדו בעיון בחורף תשפ"ג. הקובץ הוקדש לכבודו של אחד

הר"מים הוותיקים והפעילים בישיבה, גיסי הרב מיכאל הרשקוביץ שליט"א שמכהן גם כרבו של היישוב נריה שבבנימין, לרגל הגיעו לגבורות. גם סעודת סיום 'זמן חורף' בישיבה שהתקיימה בליל ער"ח ניסן תשפ"ג הוקדשה לכבודו של הרב הרשקוביץ, וראשי הישיבה ורבניה בירכו והוקירו את הרב על פעליו בתורה וביישוב הארץ, ואף הוקראו בה שני שירים מרגשים לכבודו - אחד שחיבר אחד מתלמידיו, והשני שחיברה הרבנית, אחותי ד"ר בת שבע הרשקוביץ שתח'. עוד ינוב בישיבה. 'חתן השמחה' כתב בקובץ זה מאמר מקיף בן י"ג פרקים על גדרי 'פסיק רישיה ולא ימות', כשבסוף דבריו הוא דן ומתעמת עם שיטת הגר"ש שקאפ זצ"ל בסוגיא זו, והוא מסיים את דבריו הארוכים בכך שיש עוד מקום להאריך בדין ספק פסיק רישא לפי שיטות הראשונים השונות אך אין כאן מקומו... המאמר האחרון בקובץ עוסק בדברי רב חסדא (דף קמ, ב) שמי שיכול לאכול פת שעורין ואוכל פת חטיין, היקרה יותר, עובר בבל תשחית, ומזה דן תלמיד הישיבה ירדן צבי שטרן הי"ו בכמה שאלות מעשיות - האם מותר להאכיל בפסח גוי שמזונותיו עליך במצה שמורה, האם מותר להאכיל בעלי חיים באוכל הראוי לאכילת אדם, ומן הצד השני - האם המחמיר ואינו אוכל מאכל מסוים יכול לתיתו למי שמקל בעניין זה, האם עדיף להשחית את גופו או את ממונו, ועוד עניינים מעניין לעניין עד הדין האחרון - עד כמה ראוי לבזבז ממון עבור חומרות יתרות הרחוקות מעיקר הדין, ואם בזה לא עוברים על בל תשחית. מאמר מרתק, סיום נאה לקובץ מכובד מלבר ומלגו.

מחתרת הנייר. המלחמה על אוצרות הרוח של ירושלים דליטא. דוד פישמן. ירושלים, מאגנס, תש"פ. 305 עמ'. (02-6586659)

ידוע שהנאצים רצו להכחיד לא רק את היהודים אלא גם את היהדות, כשבמסגרת זו הם כללו את כל סוגי התרבות היהודית. הגרמנים התכוונו להקים בברלין מוזיאון לתולדות העם המושמד, ולצורך כך אספו ספרי קודש ותשמישי קדושה ואוצרות תרבות יהודיים מכל הסוגים, כדי למיין את הנדרש לצורך המוזיאון הנ"ל, ולהשמיד את כל השאר. בעיר הגדולה לאלוקים וילנה היו קיימות כמה ספריות חשובות ובהן ספריית שטראשון המפורסמת מיסודו של הגאון והגביר רבי מתתיהו שטראשון, ומיד אחרי ההשתלטות הנאצית על העיר הוחל בבזיזת הספרים ובמיונם, כדי להשמיד את הרוב ולשלוח לגרמניה את המיעוט הנבחר. אולם כמה יהודים בוויילנה הקימו מחתרת מאורגנת שהצליחה להציל ולהסתיר אלפי ספרים וכתבי יד יקרים ונדירים של קודש וגם של חול מביזה והשמדה, תוך אמונה יוקדת שהימים הרעים יעברו והיהדות תעמוד שוב על רגליה, ואז אוצרות התרבות שיישמרו יהיו חלק משמעותי מקימומה. הם סיכנו את נפשם והבריחו על גופם בשיטות ואמצעים כדי הדימיון ספרים נדירים ויקרים, טמנו אותם במחבואים ובמרתפים ובמזורים תוך סיכון חייהם, והצליחו במידה משמעותית במשימתם. הם חשבו שאחרי הניצחון על הגרמנים תפקידם יסתיים, אך התברר שהקומוניסטים שהשתלטו על ליטא אחרי המלחמה לא היו שונים בהרבה ביחסם לספר העברי מהגרמנים ששלטו בארץ לפנייהם, ולכן המחתרת המשיכה לפעול ולדאוג להוצאת אלפי ספרים לארצות החופש. הסיפור הזה מסופר בדיוק היסטורי מיטבי - אך נקרא כסיפור מתח. המחבר, היסטוריון יהודי אמריקאי מומחה בתולדות יהודי מזרח אירופה

בדורות האחרונים, הוזמן לבדוק ולטפל במרתף מלא ספרים שנמצא בכנסייה ישנה בוויילנה לפני כמה עשרות שנים, ואז התגלה לפניו סיפור המחתרת. מאז בדק ובחן ומצא מאות תעודות ומסמכים ומכתבים ויומנים המתארים את המחתרת המדהימה הזו, ואף הספיק לראיין כמה מגיבוריה לפני שהלכו לעולמם, ותוצאות מחקרו חובק-היבשות הזה נמצא בספר מיוחד זה.

מתמודדי נפש בהלכה. פסקי הלכות ומקורות. הרב עוזיאל כהן. קרית ארבע חברון, המכון לרבני ישובים, תשפ"ב. רצב עמ'. (marabanim@gmail.com)

רבים סביבנו הם יהודים ויהודיות יקרים שסובלים מפגיעה נפשית או שכלית כלשהי. בשפה הנקייה של ימינו מכנים אותם 'מתמודדי נפש', ובשפה העממית והפשוטה מדובר על מגוון רחב מאוד של בני אדם שסובלים ממחלות נפש, מפיגור ברמות שונות, אוטיזם ועוד, שכולם חוסים באופן זה או אחר תחת ההגדרה ההלכתית של 'שוטה'. השוטה, ליד החרש (כזה שאינו יכול כלל לדבר ולשמוע ולכן הוא מנותק לחלוטין מהעולם המתפקד) והקטן (שדומה קצת לשוטה בחוסר הבנתו ובחוסר אחריותו - אך זהו בדרך כלל 'מום עובר ב'ה'), מוזכרים במקורות חז"ל תמיד ככאלו שזקוקים לעזרה ולתמיכה ולהגנה, שאין להטיל עליהם משימות, ושיש גם להיזהר מפניהם - כי 'חרש שוטה וקטן פגיעתם רעה, אחרים שחבלו בהם חייבים והם שחבלו באחרים פטורים'. ספר חשוב זה דולה מכל מקורות חז"ל ופוסקי הדורות את ההגדרות המתאימות לנושאים השונים הקשורים לשוטה ואת ההלכות הנובעות מהן. המחבר עובר על פי סדר השו"ע על המצבים שבהם קיימת התייחסות לשוטה, מהלכות תפילין, בהן הוא מדגיש ששוטה חייב בתפילין גם אם ספק אם הוא מתכוון כראוי לתוכן המצוה, ועד הלכות נזיקין, בהם הוא קובע למשל בעקבות הרב יצחק זילברשטיין שליט"א שהשכנים בבית משותף אינם יכולים למנוע ממשפחה שיש בה נערה פגועה לגדל חיות מחמד כאשר זה נדרש לצורך הטיפול בה גם אם זה גורם לנזקי רעש וריח כל עוד אלו לא עוברים גבול סביר מסוים, כאשר ללא ספק אם ה' היה גוזר על משפחה אחת מהשכנים המתנגדים להיות במצבה של אותה משפחה גם הם היו מבקשים מהשכנים לסבול ולהכיל נזק סביר זה... יש לציין שלמרות ההקדמה שמפרידה בין סוגי הפגיעות הנפשיות והשכליות השונות - למעשה בספר נמצאים דיונים בפגיעות מכל הסוגים, כולל לפעמים גם במקרים של נכויות גוף בלבד, ועובדה זו מקשה במידה מסוימת על הסקת מסקנות למעשה מהפסקים שנלקטו בספר. אולם האמת היא שצריך תמיד לבדוק ולהכריע בכל מקרה לגופו, כך שהתועלת מהספר קיימת ועומדת. ייש"כ למכון לרבני ישובים ולרב רודריג העומד בראשו על פעילותם הרבה, ועל הספרים החשובים שהם מוציאים לאור לתועלת פוסקי ההלכה בימינו.

נפש דוד. קונטרס חידושי תורה ותולדות ופרקי חיים של הרב דוד ב"ר שמשון גוטליב זצ"ל. בני ברק, תשפ"ג. קצט עמ'. (zion.gottlieb@gmail.com)

כמה ימים לפני חג השבועות תשפ"ב הלך לעולמו גיסי היקר הרב דוד גוטליב זצ"ל, שראה עולמו

בחיי - למרות נכותו הקשה ופטירתו בגיל צעיר יחסית זכה להקים עם אחותי ציונה שתח' בית גדול של לומדי תורה ומדקדקים במצוות, ויצא מן העולם בשם טוב. כל חייו היה סמל לכל יודעיו לאן יראת שמים עם כישרון וכוח רצון אדיר וענווה יוצאת מן הכלל יכולים להביא את האדם. ילדיו היקרים, שכידוהו כראוי לו בחייו ולאחר מותו, הוציאו לאור לקראת יום השנה הראשון ספר ובו חידושי תורה שלו ושל בני משפחתו, וכן כ"ג פרקי זיכרונות מרתקים על בית הוריו באורוגוואי ועל המעשים הגדולים לתורה וליהדות שעשו שם וגם בארץ אחרי עלייתם בשנת תשי"ב, על מחלת הפוליו שבה נדבק בגיל שש והמאמץ ההרואי של הוריו לשקם את הילד הנכה תוך שמירת בטחונו העצמי ועצמאותו, ובכך הצליחו בגדול ב"ה. הם מתארים איך כל חייו פירנס את משפחתו בכבוד וגם למד תורה רוב שעות היום, עד ימי האחרונים ממש, ומספרים על פעילותו הרבה בענייני תורה ומצוות וחסד ועסקי ציבור וקשריו עם גדולי ישראל ועוד ועוד. החוברת הזו מוגדרת על ידם כטיטא שאחריה יבוא ספר מקיף על דמותו ועל חייו, ספר שיהיה לו ערך חינוכי ותורני ממדרגה ראשונה. תנצב"ה, וברכת רפואה שלמה לאחותי היקרה.

נתיבות השבת. רפואה בשבת. יסודות הלכות שבת בדרך של שו"ת וסיפורים. אברהם יעקב גולדמניץ. ירושלים, תשפ"ג. שלושה ספרונים. (054-8469655)

הרב א"י גולדמניץ הוא חוקר ותיק במכון שלמה אומן, מהדיר ספרים רבים וחבר מערכת של כתב העת התורני המרכזי 'מוריה' שיוצא לאור מטעם מכון ירושלים. הוא גם מחברם של ספרים חשובים ומאמרים רבים, כל זה נוסף לעיסוקו המרכזי כאבן מכוונת ובעל מעמד ביישוב מיר המעטירה. הרב אבי"ג גם מרביץ תורה במסגרות שונות, למדניות - ו'פופולריות' יותר, כאשר עיקר מבטו להלכה למעשה כהדרכתם של גדולי ישראל, בתוספת נופך של דברי אגדה ומוסר המיישבים את הלב. סדרת הספרונים הזאת שמקורה בשיעורים שהעביר מיועדת להנחלת הלכות רפואה בשבת בדרך מעניינת, הכוללת ניתוח של שאלות למעשה עם סיפורים בעלי משמעות וערך הלכתיים, הכל כדי שייכנסו הדברים לאוזניהם ולליבם של השומעים והקוראים. כאיש 'הצלה' ותיק ומומחה יש בידו חוויות וסיפורים משלו, והוא מצרף אותם לסיפורים ואירועים שדלה ממקורות אחרים, כך שאין כמעט שאלה ונושא בספרונים אלו שאין בהם סיפור מרגש שמהווה חלק משמעותי מהוראת ההלכה למעשה. דוגמא אחת: בכרך א עמ' 83 מסביר הרב גולדמניץ שגם כאשר קיים חשש של פיקו"נ יש להמעיט בחילול שבת עד כמה שאפשר, ולעומת זה מביא את דברי הרמ"א בס' שכת סע' טז שאם הדבר בהול אין מדקדקים ועושים כל מה שצריך. כאן הוא מוסיף הערה חשובה, שהגדרת 'בהול' ולא בהול' מסורה למי שמבין ברפואה, אבל מי שאינו מבין בתחום יש לו תמיד לחשוש שהמצב בהול עד שיתברר אחרת. כדי לסבר את האוזן הוא מספר על מקרה שבו בעקבות צפיפות רבה ברכבת התעלה בחור אחד, ואנשים הזעיקו עזרה דחופה וחשבו שמדובר בפיקוח נפש, אבל הרב אבי עצמו סייע לבחור להתאושש, וידא עמו שאין לו בעיות רקע מסכנות חיים, והסיק שההתעלפות נבעה רק מהצפיפות והלחץ, כך שבניגוד לדעת הקהל 'הלחוצה' לו עצמו היה ברור שאין מדובר כלל במצב של פיקו"נ, על כל המשתמע מכך. יישר כוחו של ידידי הרב גולדמניץ החרוץ על יצירתו החדשה.

סיפור טוב מתחיל מהאמצע. רגעי חיים עם הרב עדין אבן ישראל (שטיינזלץ). יואל שפיץ. ראשון לציון, ידיעות ספרים, תשפ"ב. 256 עמ'. (info@ybook.co.il)

לא כאן המקום להאריך בתיאור דמותו המיוחדת של הרב שטיינזלץ, שידוע בעיקר בזכות התלמוד המבואר שלו שפרץ את הדרך לעולם שלם של ספרים ואתרים שמנגישים את התלמוד למי שלא זכה ללמוד בישיבה, וגם פעילויותיו האחרות חובקות העולם והתכנים ראויים לתיאור ארוך שאין כאן מקומו. אחד מתלמידיו ומקורביו, ר' יואל שפיץ, שבהמשך חינך במוסדותיו, מציג לפנינו בחמישה שערים ובסגנון אישי ולעיתים פיוטי את האיש הגדול הזה כפי שהוא הכיר אותו וחווה אותו במשך עשרות שנים, וכצפוי - לאחר סיפור פלוני הקורא נדהם מגדלותו ומיוחדותו של הרב, לאחר סיפור אחר הוא נשאר עם סימני שאלה גדולים, ולאחר סיפורים אחרים הוא מתרגש מיחסו הלא-קונבנציונלי והמרומם של הרב שטיינזלץ לתורה ולחוכמה, לאדם ולטבע, לעבר ולהווה, לרצוי ולמצוי...

עץ החיים. רבי יהודה בן חנין. פירוש על טעמי מצוות-עשה על דרך הפשט ותורת האמת. מהדורה חדשה על פי כתה"י עם ביאור לב חיים, מאת הרב חיים ערן אלפסי. צפת, תשפ"ג. תק עמ'. (eranalfasi43@gmail.com)

רבי יהודה ב"ר יעקב בן חנין נולד סביב שנת ר"פ בדור שאחר גירוש ספרד בדרום מרוקו, והיה אחד מחבורת המקובלים שסבבו את רבי משה בן יימון אלבאז מחבר הספר 'היכל הקודש'. בחייו הוא כתב כמה ספרים בענייני קבלה שרק חלקם נדפסו, ביניהם הספר עץ החיים שנדפס בליוורנו תקמ"ג, כמאתיים שנה אחרי פטירת מחברו. הספר עובר מצוה אחר מצוה לאורך רמ"ח מצוות העשה שבתורה ועוד החמש שמדברי סופרים, ומסביר את טעמן על דרך הנגלה והנסתר. כך במצוה השלישית מדברי הנביאים, האבלות והתענית בתשעה באב, הוא מביא 'על דרך הפשט' את הדברים הידועים במקומות שונים בחז"ל על הצום, ובהמשך 'על דרך האמת' הוא כותב על ירושלים של מעלה, ועל ארבע אבות הנזיקין שהם ארבע אבות הטומאה ששולטים בעם ישראל מאז החורבן, ומסיים בברכה 'עד ישקיף וירא ה' משמים לריב את ריבנו ולקח נקמתנו מהם ומצבאותם למעלה'... המהדיר, בעבר ר"מ בישיבת מעלות ועתה בישיבת ההסדר בצפת, העתיק את הספר מחדש מכתב היד והוסיף ציוני מקורות והערות קצרות, והנה הספר החשוב הזה מוכן ומזומן ונגיש לכל דורש.

קרובים נעשו רחוקים. זיקנה וזקנים בספרות חז"ל. מירה פֶּלְבֶּרְג וחיים וייס. ירושלים, מאגנס, תשפ"ג. 259 עמ'. (02-6586659)

הספר כולל מבט מקיף על יחסם של חז"ל לזיקנה ולזקנים מאת שני חוקרים, הוא מקליפורניה והיא מאוניברסיטת בן גוריון בנגב, שאחרי כמה סדנאות אקדמאיות וספר באנגלית הוציאו עתה לאור את הספר גם בלשון הקודש. הם פותחים בתיאור של חז"ל על הזיקנה האידיאלית, כפי שהיא מתוארת במעשה הידוע שמקורו במדרש ויקרא רבה (כה, ה) על הזקן שאדריאנוס קיסר ראהו שותל עצים בגיל מופלג, ולאחר שהביע את פליאתו באוזניו

הוא שמע מהזקן דברי מוסר ויראת שמים, וכשאותו זקן הגיש אחרי שנים לאדריאנוס סל מלא פירות מהעצים ששתל בפגישתם הקודמת הוא קיבל ממנו חזרה את הסל מלא זהובים. אולם מול הזיקנה האידיאלית הזו קיימים גורמים פיזיולוגיים, פסיכולוגיים וחברתיים שגורמים לימי הזיקנה לא להיות תמיד פשוטים כל כך. חז"ל תיארו והתמודדו עם אובדן הכוח הפיסי והזיכרון והחוכמה ויכולת התיפקוד והירידה בכבוד ובהערכה לזקן שכבר אינו במיטבו, אולם לדעת המחברים בולט שחז"ל כמעט שלא מתייחסים באופן ישיר לזיקנה ולזקנים כנושא דיון נפרד, אלא שבדרך כלל הם נזכרים באופן אגבי, אולי בגלל שזקן מתפקד הוא בתוך ה'נורמה' ואפילו זוכה להערכה וכבוד (וגם לא תמיד ברור בדברי חז"ל אם 'זקן' מבטא גיל כרונולוגי או תואר כבוד לחכם גם אם הוא צעיר יחסית), או שהוא מחוץ לנורמה - ואז הוא כבר חלק מהקבוצה הגדולה של בעלי המום והחולים והפגועים שהגישה כלפיהם היא גישה של חסד ורחמים ואין מהם ציפיות רבות. הפרק הראשון בספר עוסק בדרך שבה רואים חז"ל את הגוף המזדקן, השני עוסק ביחס הילדים להוריהם המזדקנים, השלישי דן ביחס שבין הזיקנה לתיפקוד בבית המדרש, הרביעי בנקודת מבטם של הזקנים על העולם שסביבם, והחמישי בתהליכי איבוד הזהות האישית של הזקן ככל שהזיקנה מתקדמת. חשוב להדגיש שככלל הזקן בתורה ובהלכה ובספרות חז"ל אינו שייך לקבוצות שמעצם הגדרתן דורשות הגנה כמו הגר היתום והאלמנה למשל, מפני שבאופן טבעי כדבר מובן מאליה זכו הזקנים תמיד להגנה ולטיפול מצד משפחתם הרחבה. המחברים מדגישים שהיום, כאשר תוחלת החיים ב"ה הולכת ועולה (במגזר היהודי במדינת ישראל היא מהגבוהות בעולם - סביב 81 שנים במוצא גבר ו-85 במוצא לאשה, כשהממוצע כולל את כל אלו שנפטרו במהלך חייהם מכל הגורמים והסיבות, כך שמי שמגיע היום לגיל זיקנה קיים סיכוי סביר שיגיע גם לזיקנה מופלגת!), ההתייחסות לזיקנה על כל היבטיה נהיית חיונית יותר מאי פעם. בכל אופן התפילה 'אל תשליכנו לעת זיקנה' רלוונטית תמיד.

רגעים של אור. סיפורים מפנקסו של חוזר בתשובה. עודד מזרחי. ירושלים, דפְּרִי שיר, תשפ"ג. 270 עמ'. (info@dshir.co.il)

עודד מזרחי הוא חוזר בתשובה ותיק, בעברו איש אוניברסיטת ת"א והפקולטות למדעי הרוח המוטות-חזק-שמאלה שלה. היום הוא מרצה ומספר סיפורים בפורומים שונים, ובין השאר פרסם, שבת בשבתו, סיפורים בענייני תשובה וחוזרים-בתשובה בעלון 'קרב אלך', סיפורים שמצאו מאוד חן בעיני הקוראים. עתה הוא ליקט למעלה מ-120 סיפורים קצרצרים, כולם בני פחות משני עמודים, מרגשים ונוגעים ללב, ועשה מהם ספר נעים וזורם. אין בסיפורים האלו בדרך כלל 'פאנץ' קורע' או סיום דרמטי, אבל יש בהם נקודות מבט רכות, עדינות, חושבות, חכמות, מתחשבות, המתארות את המסָפֵּר עצמו ואת חבריו ברגעים מיוחדים, וכותבות על סתם אנשים שפגש והייתה בינו לבינם אינטראקציה שיש בה סיפור. בהקדמה הוא טורח לכתוב, כנראה בעקבות שאלות קוראים, שהסיפורים אינם תמיד עובדות שהיו, חלקם כמעט לגמרי מדויקים ואחרים עשויים להיות דימיון צרוף שמקיף נקודה עובדתית קטנה אחת, אבל המסר שלהם הופך אותם למה שהם, לא לספר היסטוריה... העין הטובה של עודד מזרחי

ניכרת בכל סיפור, וגם הביטחון השלם שלו בדרך התורה, למרות תקלות בהם נתקל חוזר בתשובה שאיננו נשמע לחלוטין לקוד החרדי המקובל כפי שמתואר בכנות בכמה סיפורים. כך באחד הסיפורים הוא מתאר בהומור עדין קנייה של ארבעת המינים בערב סוכות בשוק מחנה יהודה בירושלים, ואיך 'התאהב' באתרוג אחד מקסים ולא רצה לוותר עליו למרות שמצא בו פגם, ועד כמה חש מהבדיקה של הרב, ואיך שמח כאשר הרב פסק לאחר שנעזר בזכוכית מגדלת שהאתרוג כשר 'אך יש כשרים ממנו' - כי זהו בדיוק האתרוג המתאים לו, הרי גם הוא משתדל להיות יהודי כשר 'אך יש כשרים ממנו'...

רש"י צריך עיון. לדרכו של רש"י בפירושו לתורה. נריה גוטל. ניצן, מרכז תורה מדינה, תשפ"ג. 522 עמ'. (merkaz@toramedina.org.il)

ידידי וש"ב הרב פרופ' נריה משה גוטל שליט"א, נשיא 'מרכז תורה ומדינה' שבניצן, משמש גם כרבה של קהילת 'רדליך' בקרית משה בירושלים. בשנים האחרונות הוא החל להעביר שיעור שבועי כל פעם על עניין אחד ברש"י על פרשת השבוע, ומזה צמח ספר חשוב ומקיף, שאין בו רק סדרת פרשנויות על נקודות מסוימות ברש"י על התורה - אלא גם הצגה תורנית-שיטתית של מגוון רחב של פרשנים מכל הדורות על פירוש רש"י, כולל גם דברי חוקרים רציניים שדבריהם ראויים לבוא בקהל. טענתו היא שבפירוש רש"י קיימת 'סתירה' מהותית - הוא פירוש פשוט, אך פירוש שכלל אינו קל; אפשר ללמוד אותו וליהנות ממנו ולספוג מתוכו חוכמה ודעת בקריאה בעלמא, ובכך הוא פירוש פשוט, אך כאשר נכנסים לעומקו יש צורך לעיין בו בכל הכלים הלמדניים והפרשניים והמחקריים כדי להגיע לעומק כוונתו ותועלתו. כך למשל בפרשת ואתחנן עומד המחבר על בעיה ברש"י בתחילת הפרשה: רש"י כותב על 'לאמור' שבפסוק הראשון שזהו 'אחד משלושה מקומות שאמר משה לפני המקום איני מניחך' וכו' - והרי חז"ל מביאים ארבעה (ולפי גירסה אחרת: חמישה) מקומות כאלו! מפרשים רבים דנים, מקשים, מגיחים, מסבירים ומחדשים בעניין זה, ומסקנת הרב גוטל שרש"י נקט בכוונה שלושה כי בפרשתנו קיים מכנה משותף מסוים לשלושה מקומות אלו דווקא, עיי"ש, והדברים בהירים ומאירים.

שוברים ת'ראש. לימוד הלכה אתגרי לכל המשפחה. הלכות יומיומיות. כתיבה: חיים ברנסון. איור: חננאל תורגמן. ראשון לציון, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תשפ"ב. 134 עמ'. (info@ybook.co.il)

הוראת ההלכה לנוער הייתה תמיד משימה קשה. לעיתים קרובות החומר 'לא מעניין' וגם כולל פרטים רבים קשים לזכירה, ולא תמיד ההיגיון האנושי והנערי הפשוט מתאים להיגיון ההלכתי חמור-הסבר. את זה בדיוק באו לעקוף שני אברכים יקרים בספר נפלא זה. הם אימצו לעצמם שיטות שונות של כתיבה מעוררות עניין - חידות כתובות וחידות מצוירות וסיפורים הדורשים תשומת לב כדי למצוא בהם את הנקודה הנסתרת והקריטית ועוד, ובכך הם מצליחים להעביר באופן מרתק הרבה מאוד פרטי הלכה בענייני השכמת הבוקר, תפילה ולימוד תורה, כשרות

וברכות, מצוות התלויות בארץ ומצוות שבין אדם לחברו, ולסיום כמה עניינים חשובים מהלכות תשובה. הקוראים מתלווים לבני משפחת תירוש, משפחה דתית לאומית 'קלאסית', כאשר כל פרק פותח בסיפור 'עם קריצה' וציור ריאלי 'מהחיים' שטמונות בו חידות ותמיהות ברמות קושי שונות, כאשר בשוליים נמצאים קטעי העשרה קצרים ומרתקים על ספרים וסופרים ומושגים. הספר כאמור מיועד בעיקר לילדים, אך הוא עשוי בהחלט להיות מרכז לחוויה משפחתית רב-דורית מרעננת ומושכת, ובסופו של דבר גם מלמדת ומעשירה. כך למשל בציור הפותח המציג בחורצ'יק המתקשה להתעורר בבוקר, מתבקש הקורא להשיב איזה יום בשבוע מוצג בציור (לא מצאתי. התשובה הנכונה נמצאת בסוף הספר: יום ראשון, כי על הכיסא בצד עוד מונחים בגדי השבת...), באיזו יחידה בצבא נמצא אחיו של הנער (מצאתי - גולני, לפי הסמל על החולצה שכנראה 'שאל' מאחיו הגדול), ובהמשך שאלות על נטילת ידיים, על דין איטר ועוד, כשהתשובות טמונות בציורים ובסיפורים. בפרק 21 ('עמ' 52-53) מבוארים בקיצור ובבהירות הלכות נטילת ידיים לסעודה סביב טיול של שלושת בני המשפחה במדבר יהודה, כאשר הטקסט כולל את הסיפור ותקציר ההלכות, והתמונה מתארת את הסיטואציה ומשאירה מקום לכמה שאלות: האם לאחים היה מספיק מים לנטילת ידיים (התשובה שלילית, מפני שהם מכסים את הפרוסה בשקית וכך אוכלים ממנה, על פי ההלכה המבוארת בצד העמוד), מהו צבע סימון השביל במסלול שבו הם מטיילים (אדום, על פי החץ הניצב על הגבעה), איזה ים נמצא בקרבת מקום (ים המלח כמובן) וכמה בעלי חיים נמצאים בציור (שלושה יעלים ואיגואנת מחמד אחת...), מלאכה נאה המשאירה טעם של 'עוד'.

שטריימל בדיזנגוף. חצרות חסידיות והמרחב הדתי בתל-אביב 1940-1965. מיכל גלטר. ירושלים, מרכז שזר, תשפ"ג. X+420 עמ'. (www.shazar.org.il)

בעשור שלפני קום המדינה ובשני העשורים שאחריה הייתה העיר תל אביב לא רק המרכז היהודי הגדול בארץ - אלא גם המרכז הדתי-חרדי הגדול ביותר. עשרות קהילות מגוונים שונים וחצרות חסידיות קטנות וגדולות נבנו בה ע"י העולים החדשים הרבים שהגיעו לעיר המתפתחת-במהירות, הסובלנית במהותה, שבה היה המרכז הכלכלי והאירגוני גם של הקבוצות והאירגונים הדתיים למיניהם. אולם במהלך שנות השישים התחיל לגלגל להסתובב - הצעירים החרדיים ואחריהם הוריהם התחילו לעזוב את העיר, ובהמשך עזבו גם מרכזי התורה והחסידות עצמם, ומצידה העיר הפכה לחילונית יותר ולסובלנית פחות ולא האירה פניה לתושביה הדתיים. את כל המהלך התרבותי וההיסטורי הזה מתארת המחברת בהרחבה בי"ד פרקים, שמתחילים בסקירה על החסידות בארץ ישראל אחר השואה ומסתיימים בתיאור עזיבת הציבור החרדי את העיר בעיקר לבני ברק (כאשר בגלל הבא עזב גם הציבור הדתי-לאומי את העיר לכיוון ירושלים וסביבותיה ויישובי יש"ע - אך לא זה נושא הספר). אין בספר הזה תיאור נוסטלגי של שטריימלים ברחובות ת"א וחצוצרות שמכרזות על כניסת השבת בלבד - אלא הוא מהווה בעיקר מחקר סוציולוגי, היסטורי, חברתי ופוליטי של ציבור ושל תקופה, וחלק ניכר מתוכנו עשוי להשפיע באופן משמעותי על חיינו עתה. בספר נמצא בין השאר מחקר מקיף על תולדות התפתחות העיר תל אביב, על קבוצות חסידיות מסוימות והשתלבותן

בארץ אחרי השואה, ועל היחסים בין הקבוצות השונות בעיר בפרט ובארץ בכלל בתקופה זו של ראשית המדינה, כשמצד אחד שררה הרגשה של קירבה ואחדות וערבות הדדית ומטרה משותפת לבנות את העם והארץ אחרי השואה, ומצד שני יותר ויותר באו לידי ביטוי ההבדלים הרוחניים והמנטליים והחברתיים בין הקבוצות השונות שגרמו להתרחקותן זו מזו. מפתח מפורט בסוף מסייע מאוד למצוא אישים ועניינים הנדונים בספר חשוב זה.

שירת העבודה. לתוכנה ולמשמעותה של שירת הלויים במקדש. אברהם ישראל שריר. ירושלים, מוסד הרב קוק, תשפ"ג. 367 עמ'. (02-6526231)

הרב שריר הוא חתנו של הגר"ש ישראלי זצ"ל מראשי ישיבת מרכז הרב בזמנו, עורך ספרי חותנו ומחבר חשוב בזכות עצמו. בספר זה הוא מבאר את עומק המשמעות של הפרקים שנבחרו להיות השיר המושר בבית המקדש בימים מסוימים בשנה, בימי השבוע ובמועדים. אצלנו ה'שירים' של יום' נאמרים בשולי תפילת שחרית והיחס אליהם בהתאם, אך בבית המקדש מזמורים אלו זומרו ע"י הלויים בזמן ניסוך היין בעת הקרבת קרבנות הציבור תוך שירה רמה ובליווי כלי נגינה, והם היוו חלק משמעותי מעבודת הקרבנות היומיומית. הרב שריר מראה לקורא איך כל פרק שנבחר מתאים דווקא ליום שבו הוא נאמר, ואיך הוא מבטא את התוכן העמוק של עבודת ה' ה' הציבורית-הכללית, תוכן שנגזר כנראה עם חורבן המקדש, ומתגלה מחדש בעזרת ה' בדורנו בעיוניו של הרב שריר. המחבר מנתח כל מזמור לגופו, ורק אחרי כן מבהיר את הקשר שלו ליום שבו הוא נבחר להיאמר בקביעות. כך למשל מזמור שיר ליום השבת מבטא לדעתו את ההיבט המיוחד של השבתה ממלאכה ביום השבת זכר למעשה בראשית, שהשלמתו כוללת בין השאר את השמדת הרשעים 'עדי עד', ומצד שני מבטא המזמור את בחירת עם ישראל לעם ה' כחלק ממעשה יציאת מצרים, ואת שיתופו בבניין העולם עד ל'כי הנה כל אויבך יאבדו - ואתה מרום לעולם ה'".

שרידים מפירוש הר"ש משאנץ למשניות אהלות. דוד קירשנבום. ירושלים, תשפ"א. 37 עמ'. (kkd5863@gmail.com)

'גניית אירופה' כוללת שרידי כתבי יד ששימשו לכריכת ספרים, ובדורנו מתגלים יותר ויותר מאוצרותיה בספריות שונות באירופה, וכבר נכתב על כך לא מעט. נדיר שחוקר תלמוד ימצא בתוך ספר שנמצא בביתו שריד עתיק וחשוב, אך זה מה שקרה לפרופ' דב זלוטניק ז"ל, שהוציא לאור מכת"י בין השאר את הספר 'אהבה בתענוגים', פירוש מסכת עדויות מאת רבי אברהם אזולאי - באחד מהספרים העתיקים שרכש מצא בתוך הכריכה גיליונות של כתבי יד על קלף, והתברר שהם מכילים חלקים מפירוש ר"ש משאנץ על משניות אהלות ומכשירין עם שינויים רבים מהנוסח הנדפס. למרות רצונו לא הספיק פרופ' זלוטניק לטפל בכת"י זה בחייו, וחתנו, ידיד נעוריי עוה"ד דוד קירשנבום, מצא שעות פנאי בימי הקורונה, ואחרי מחקר ממושך הוציא אותו לאור עם שינויי נוסחאות בהקבלה לנוסח הנדפס ולמקורות מקבילים, ועם הערות חשובות ומבוא מעניין וצילומים צבעוניים, נדבך נוסף בגילוי דברי קדמונים והשלמתם לתועלת הרבים.